

Historiantutkimuksesta ja tutkimuksen historiasta

Päiviö Tommila

Historialla tarkoitetaan sekä mennyttä aikaa että sitä tutkivaa ja siitä kertovaa tieteenalaa. Konkreettisesti historia on läsnä ympärillämme olevissa esineissä, rakennuksissa, kulttuurimiljöössä. Sisäisesti se on läsnä meissä, katsoimuksissamme, tavoissamme ja kulttuuritraditioissamme. Uteliaisuus ympärillämme olevasta ja ympärillämme tapahtuvasta nostaa aina esiin kysymyksen ilmiöiden ajallisesta taustasta.

Historiaa on kutsuttu ihmiskunnan muistiksi. Varsinainen historiallinen aika alkoi ihmisen opittua siirtämään puhutun viestinnän piirrosmerkeillä esitettäväksi. Kirjallisen kulttuurin aika alkoi Lähi-idän maissa jo muutama tuhat vuotta sitten, meillä Suomessa 1100–1200-luvuilla. Historiallinen aikamme on siis perin lyhyt etenkin jos sitä verrataan ihmisolennon vaellukseen maan päällä.

Eripituiset viiveet ovat tunnettuja Suomessa myöhempienkin kulttuuri-innovaatioiden kohdalla. Toisaalta taas eräissä kohdin on oltu hyvinkin ajan tasalla. Molemmista Suomen tieteen historia tarjoaa esimerkkejä. Viive ei ollut pitkä, vaikka niin usein esitetään, ensimmäisten tunnettujen suomalaisten opiskelijoiden kirjoitautuessa Pariisiin yliopistoon 1313, sillä tällöin koko Euroopassa oli vain kymmenkunta yliopistoa. Tilanne oli toinen vuonna 1640, jolloin Suomi sai oman yliopiston. Tähän mennessä Euroopassa oli näet ehditty perustaa jo 150 yliopistoa. Tässä kohdin olimme siis periferiaa, mutta samalla on muistettava, että Ruotsin valtakunnan vanhin yliopisto Uppsalassa oli keskiaikainen.

Tieteelliset innovaatiot, niin ideologiset kuin metodiset uutuudet on saatu ja haettu Suomeen pääasiassa Euroopan keskeisistä maista ja yliopistoista, sitten myös Amerikasta. Tosin niitä ei Turun akatemian alkuaikoina edes kaivattu, sillä yliopiston tehtävä oli kouluttaa pappeja ja alempia virkamiehiä eikä asettaa kyseen-

alaiseksi luterilaisen ortodoksian valvomaa opetusta.

Mentaalinen eristyneisyys vaivasi pitkään

Uskonpuhdistus oli levinnyt Suomeen nopeasti, mutta 1600-luvun suuri uusi oppi, kartesiolaisuus, ei oikeastaan päässyt lainkaan leviämään Turussa, vaikka se eteni ja aiheutti suuria kiistoja Uppsalassa ja muualla. Vallalla ollut aristoteelinen järjestelmä näki tieteiden olevan valmiita, kun taas kartesiolaisuus kiisti tämän ja loi pohjaa uudennaisille näkemyksille ensiksi luonnontieteissä ja – kuten Uppsalassa – lääketieteessä.

Tohtori Maija Kallinen on osoittanut 1600-luvun Turun Akatemian luonnontieteiden tutkimuksissaan, miten Turussa kartesiolaisuus nähtiin uhkana ei vain tieteiden järjestelmälle, vaan myös professorikunnan sosiaaliselle rakenteelle. Turku ei niinkään ollut eristäytynyt Euroopasta, mutta sen yhteydet suuntautuivat lähinnä luterilaisuuden keskuksen Wittenbergiin. Tätä Kallinen kutsuu mentaaliseksi eristyneisyydeksi, joka ei ole ollut vierasta myöhemmillekään vuosisadoille.

Toinen 1600-luvun valtakatsomus oli yltyöisänmaallisuus, jonka tehtävänä oli osoittaa ruotsalaiset maailman vanhimmaksi kansakunnaksi ja Ruotsi kaiken kulttuurin, myös tieteiden kehdoiksi. Tällä tavoitteella oli suurvaltakaudella sosiaalinen tilaus: ”Meistä muut ovat alkuisin, me olemme vanhin kansa”, julistettiin Kustaa II Aadolfin ohjeissa 1630. Saman vuosisadan lopulla tätä tulkintaa alkoi kyseenalaistaa kriittinen katsomustapa, ja sitä vauhditti suurvalta-aseman menetys Suuren Pohjan sodan seurauksena.

Myös kriittisyys liittyi kartesiolaisuuteen, mutta pohjoismaisessa historiantutkimuksessa,

jossa sen leviämisen tunnemme poikkeuksellisen hyvin, oppi-isänä oli saksalainen filosofi ja monitieteilijä Leibniz. Tämän oppilas oli historiantutkija ja tuleva arkkipiispa Erik Benzelius, ja hänen oppilaansa taas Turun akatemian historian professoriksi heti isonvihan jälkeen tullut Algoth Scarin; tämä hoiti virkaa peräti neljä vuosikymmentä. Scarinia "suututti", kuten hän julisti, edeltävän ajan "herkkäuskoisuus" eli "paavinajan akkamaiset hullutukset". Näin ovat kaikkien aikojen vihaiset nuoret miehet ajatelleet edeltäjistään. Scarin oli kuitenkin vielä ylimenokauden tutkija, ja humanististen tieteiden ensimmäiseksi kriittiseksi tutkijaksi modernimmassa mielessä kohosi 1700-luvun lopulla Henrik Gabriel Porthan. Paradigman muutokseen Leibnizistä Porthaniin tarvittiin neljä sukupolvea.

Tiedeyliopiston kehittyminen tutkimuksen kohteeksi

Nopea innovaatio vuorostaan oli saksalaisen humboldtilaisen tiede- ja sivistysyliopiston omaksuminen Suomessa. Berliinin uusimallinen yliopisto perustettiin 1810 ja sen tunti tuoreeltaan 1821 asetettu Turun yliopiston perussääntöjen uusimiskomitea. Vuoden 1828 perussääntö valmistui samaan aikaan kun yliopisto siirrettiin Helsinkiin, ja tästä alkoi kehitys kohti tutkimustyötä yhä enemmän painottavan tiedeyliopiston suuntaan. Kriittisten katsomustapojen omaksumisen kolmevuosisataista ja tiedeyliopiston kehittymisen kaksivuosisataista historiaa on Suomessa käsitelty perustutkimuksen tasolla aivan liian vähän. Olisiko tässä haastetta Suomen Akatemialle?

Tiedeyliopiston tuloon yhdistyi Suomi-projekti, omaleimaisen identiteetin etsiminen autonomiseksi suuriruhituskunnaksi Venäjän yhteyteen siirretylle Suomelle. Se merkitsi ei vain oman historian ja oman kansalliskulttuurin etsimistä, vaan myös luonnon, maaperän ja maantieteellisen kokonaisuuden hahmottamista, itse suomalaista ihmistä unohtamatta. Hegeliläis-snellmanilaisesta spekulatiivisesta kansallisfilosofiasta tuli kattava aaterakennelma. Ajantasaisuudesta kertoo, että Hegel kuoli 1831 ja Humboldt 1835.

Tutkimus monipuolistui ja syveni tiedeyliopiston toisen nousuvaiheen aikana 1880-luvulta ensimmäiseen maailmansotaan. Se liittyi kaikissa maissa tapahtuneeseen voimakkaaseen tieteen niin määrälliseen kuin laadulliseen

nousuun ja uusien tieteenalojen syntyymiseen. Myös tieteen menetelmät ja opit muuttuivat positivismiin, liberalismiin ja kaikki tieteet nopeasti läpäisseen darwinismin myötä. Alettiin perustaa laboratorioita ja laitoksia. Ulkomaaisia opinto- ja tutkimusmatkoja sekä ulkomaisten asiantuntijoiden käyttöä kuvaavat käyrät nousivat. Samaan aikaan yliopiston opiskelijakunta alkoi nopeasti suomenkielistyä ja naisistua, missä suhteessa Suomi oli 1900-luvun alussa Euroopan johtavia maita. Ajankohtaiset ilmiöt, venäläistämisyrykimysten torjuminen ja sisäinen kielitaistelu, antoivat tutkimukselle haasteita. Näissä oloissa kotimaahan kohdistunut kansallinen tutkimus jatkui tärkeänä.

Tiede aina aikaan ja paikkaan sidoksissa

Tiedeyliopiston kolmas nousuvaihe sijoittuu 1960-luvulta alkaneeseen omaan aikaamme. Se on merkinnyt yliopistolaitoksen suurta kasvua, valtiollisen tiedepolitiikan kohoamista yhteiskunnassa vaikuttavaksi tekijäksi, tutkijakoulutuksen ja tutkijanammatin varsinaista syntyä, tutkimusprojektien ja huippututkimusyksiköiden nousua rahoituksen keskeisiksi kohteiksi, teknologiaoptimismia ja kansallista innovaatiojärjestelmää, jopa pienimuotoisen big sciencen muodostumista sekä eurooppalaisten esikuvamaiden korvaantumista ensin Yhdysvalloilla ja sitten uudelleen paluuta Eurooppaan. Tiedon kokonaisuus ja sen käsittelymahdollisuudet ovat kasvaneet valtavasti ja tiedonhallinnasta on tullut uusi – ja sanoisin maaginen – käsite.

Suomen tiedepolitiikan tavoitteena on ollut päästä tutkimus- ja kehittämistoiminnan osuudessa BKT:sta maailman huipulle, missä on myös onnistuttu. Tieteen tekijöiden tavoitteena taas on ollut päästä ja pysyä luovuudessa ja tuloksissa tutkimuksen kansainvälisessä eturintamassa. Myös tässä on yhä useammin onnistuttu – ajateltakoon esimerkiksi geenitutkimusta – joskin molemmissa pyrkimyksissä pienen maan resurssit asettavat rajoja.

Onkin aina syytä muistaa, että vaikka tieteilä vaaditaan yleispäteviä pelisääntöjä, normeja, se on miljöösidonnaista, kytköksissä aikaan, paikkaan ja kulttuuriin. Jo normit ovat ajassa muuttuvia. Lisäksi tutkijan työssään tekemissä valinnoissa näkyy aina subjektiivinen momentti, olkoonkin että tavoitteeksi on asetettu objektiivisuus, riippumattomuus. Mitä nämä kaikki varaukset merkitsevät?

Tutkija on käynyt koulunsa ja yliopiston-

sa aikansa tiedontason mukaisessa opillisessa ympäristönsä. Hänelle on opetettu aikansa normatiiviset tutkimusmenetelmät ja eettiset katsomukset. Kaikki nämä voivat muuttua hänen elinaikanaan, mutta eivät poista sitä, että hän myöhemmälläkin iällään toimii aikakautensa ehdoin. Tieteenhistoria ei voi arvioida aikaisemman ajan tutkijaa Scarinin tulkinnan tavoin herkkäuskoiseksi tai väärässä olleeksi sillä pohjalta, että hänen jälkeisensä tutkimus on tuonut esiin hänelle tuntemattomia innovaatioita. Meistä 1600-luvun Raamattupohjaiset tulkinnot ihmiskunnan ja oman maan iästä ja kasvusta saattavat herättää hymyilyä, mutta Turun akatemian professoreille ne olivat tieteen ajantasaista todellisuutta.

”Historiantutkimus ei ole totuuskomissio”

Muuttunut aika toi tutkimukselle uusia tavoitteita niin Suuren Pohjan sodan jälkeen 1700-luvulla kuin Haminan rauhan jälkeen 1800-luvulla. 1800-luvun jälkipuoliskolla taas alkava teollistuminen ja kaupungistuminen synnyttivät uusia teknillisiä, kaupallisia ja maatalous-metsätieteitä ja muun muassa talous- ja sosiaalhistorian tutkimuksen. Tiedeyliopiston kolmanteen vaiheeseen 1960-luvulta lähtien kuuluivat nk. yleisestä yhteiskuntapolitiikasta määritellyt painopistealueet.

Tutkimuksen suunnittelu tavoitteena yhteiskunnan predestinoitu muuttaminen vietiin pisimmälle sosialistisissa naapurimaissa, joissa tieteen tehtävät määriteltiin puoluekokouksissa. Oleelliseksi tuli meilläkin kysymys siitä suunnataanko tutkimusta poliitikkojen vai tieteen itsensä ehdoilla. 1990-luvun EU-Suomessa taas tieteen voimistunut globalisoituminen tuli kuulumaan ajan haasteisiin. Tieteen historian oleellisiin taustekijöihin kuuluu siis kunkin aikakauden tutkimukselle antamien haasteiden eli aika- ja yhteiskuntasidonnaisuksien tuntemus.

Sama koskee myös tutkimuksen sidonnaisuutta paikkaan. Tosin sanotaan, että tieteellä ei ole isänmaata, mutta todellisuudessa jokaisella maalla ja jokaisella yliopistolla ja tutkimuslaitoksella on oma tutkimuspolitiikkansa. Tutkimuksen yleiset normit ovat samoja, mutta sen kohteet ja suoritustavat ovat sidoksissa laitoksiin, niiden työyhteisöön ja sijaintiin sekä resursseihin. Tieteen kansainvälisyys ja yleensä tutkijoiden yhteistyö perustuvat erikoistu-

miseen ja omaleimaisuuteen, joita meilläkin yliopistoilta vaaditaan, samoin kuin sijaintimaakunnan palvelua.

Eduskunnalle helmikuussa 2004 annettu esitys uudeksi yliopistolaiksi jopa velvoittaa yliopistoja entistä enemmän edistämään yhteiskunnallista vaikuttavuuttaan. Toivon mukaan yliopistot saavat myös kauan kaipaamaansa taloudellisten asioiden päätäntävaltaa.

Kaikista näistä sidoksista johtuu, että yleisten normien noudattamisesta huolimatta kaksi tutkijaa eivät aina päädy samasta aiheesta samaan tulokseen, ja mitä kauemmaksi eksakteista tieteistä mennään humanistis-yhteiskuntatieteelliseen tutkimukseen, sitä tavallisempaa on päätyä saman kohteen selvittelyssä toisistaan poikkeaviin tuloksiin. Samaa lähdeainesta lähestytään ja johtopäätöksiä tehdään eri näkökulmista. Ranskan suuren vallankumouksen syistä on kirjastollinen erilaisia selityksiä, ja monia on myös talvisodan rauhasta ja jatkosodan synnystä. Mikään ei ole ”väärä”, mutta mikään ei myöskään tyhjentävä, sillä itse elämä ja tapahtumat ovat arvaamattoman kompleksioituja.

Historiantutkimus ei toisaalta ole mikään totuuskomissio, mikä käsitys näyttää viime aikoina levinneen. Se kyllä pyrkii totuuteen, mutta omilla tieteellisillä ehdoillaan eikä toteuttamalla ulkoa annettuja päämääriä.

Tiedeyhteisö ja sen lukuisat koulukunnat torjuvat helposti uusia ajatuksia ja teorioita, jotka toisinaan ovat tuomionsa kerettiläisinä ansainneetkin, mutta usein on tutkija myös voinut Galilein tavoin vakuuttaa *e pur si muove*, se liikkuu sittenkin, ja selviytyneet voittajaksi. Viime vuosina filologimme ovat miehissä ja naisissa päättäneet nujertaa foneetikko Kalevi Wiikin teorial Pohjois-Euroopan väestöliikkeistä ja varhaisista kielistä. Ryhtymättä tässä erotuomariksi voi todeta, että ainakin yhden päämäärän Wiik on saavuttanut: suomalaisten syntyperä koskeva tutkimus on joutunut vilkkäaseen liiketilään, josta päästään eteenpäin vain eri alojen yhteistyöllä.

Suomen historian runko-ohjelma

On kiintoisaa todeta liki kolmen vuosikymmenen jälkeen, että tuolloin (1976) julkaisemani *Suomen historian runko-ohjelma* alkoi Suomen asuttamisen perustutkimuksen vaatimuksella. Ohjelmani oli kahdeksankohtainen, ja jokaisessa kohdassa oli useita tutkimusta odottavia osateemoja.

Useat tuolloin jo aloitetut hankkeet ovat valmistuneet. Näihin kuuluu juuri perusteilla ollut laaja *Suomen lehdistön historian* projekti. Myös uutta kansallista elämäkerrastoa puuhattiin, mutta sitä ryhdyttiin *Suomen kansallisbiografiana* toteuttamaan vasta paljon myöhemmin. Huomaan tuolloin myös viitanneeni *Suomen tieteen historian* tarpeellisuuteen. Ajatuksen kypsyminen toteutuksen asteelle vaati kaksikymmentä vuotta. Monista teemoista on tehty tutkimusta, mutta kesken on jäänyt mm. hankke Suomesta osana Itämeren aluetta. Aihe olisi mitä ajankohtaisiin ja siihen liittyisi samalla läheisesti turvallisuuspolitiikan historia.

Toisaalta esimerkiksi sääty-yhteiskunnan eri kerrostumia ja muuttumista kansalaisyhteiskunnaksi on käsitelty monissa ansiokkaidissa tutkimuksissa, mutta kokonaiskuva puuttuu. Sama koskee koulutuksen kasvuhistoriaa eli koulutusyhteiskuntamme pitkiä juuria. Molemmat ovat edelleen hyvin ajankohtaisia aiheita.

Vuoden 1976 jälkeen historiantutkimuksemme on saanut monia uusia haasteita ja kohteita. On syntynyt uusia tutkimusalueita kuten naishistoria – josta juuri olen lukenut laajan käsikirjoituksen teokseen *Naiset historiankirjoittajina Suomessa* – sekä arkipäivän ja yleensä mikrohistoria, on levinnyt uusia annalistisia, postmoderneja ja psykohistoriallisia lähestymistapoja, mutta ennen kaikkea on kasvanut kokonaan uusia tutkijapolvia uusin ajatuksin ja valmiuksin sekä edeltävän tutkimuksen kyseenalaistuksin. Heille kohdistan *Suomen historiankirjoitus* -teokseni mottona käyttämäni Max Weberin oivallisen ajatuksen: ”Jokainen tieteellinen suoritus herättää uusia kysymyksiä; se pyytää tulla ohitetuksi ja vanhentuneeksi”.

Kirjoittaja on akateemikko. Artikkelin perustuu puheeseen akateemikon arvonimen myöntämistilaisuudessa 23.3.2004.